

Л. В. Юрса,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

«ГРАМАТИКА БАЧВАНО-РУСКЕЙ БЕШЕДИ» ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття подає відомості про українського мовознавця, священика, громадського діяча – Гавриїла Костельника. Також у статті розглянуто «Граматику ...» Гавриїла Костельника, подано її аналіз та висвітлено значення для функціонування української мови.

Ключові слова: руська мова, бачвано-сримські русини, лінгвістика.

Статья подает известности об украинском языковед, священника, общественного деятеля – Гавриила Костельника. Также в статье рассмотрена «Грамматика ...» Гавриила Костельника, подан ее анализ и отражено значение для функционирования украинского языка.

Ключевые слова: бачвано-сримские русины, лингвистика.

The article gives a fame about the Ukrainian linguist, svyaschennika, publicman – Gavriila Kostelnika. Also «Grammar...» is considered in the article by Gavriil Kostelnik, its analysis is given and a value is reflected for functioning of Ukrainian.

Key words: ruska language, bachvano-srimski rusini, linguistics.

Ім'я одного із найбільш значних та вагомих в українському мовознавці митців Гавриїла Костельника не є в повній мірі висвітлено та однозначно про трактовано. Він ввійшов в історію української культури як суперечлива постать, мистецька та суспільна діяльність якого до нині ще цілком не досліджена і однозначно не протрактована. Гавриїл Костельник народився 15 червня 1886 року в селі Руський Керестур (тепер Воєводи-на, Сербія), а помер 20 квітня 1948 року в Львові. В історію він увійшов як священик УГКЦ, руський, тобто український теолог, мовознавець, історик, письменник, церковно-громадський діяч. Із 1913 року отримав науковий ступінь доктора філософії. У Югославії та Хорватії компактно проживають українські емігранти, які переселялись із українських земель на Балкани протягом 19 – 18 ст. і, відповідно, їхня українська говірка почала функціонувати на території Бачки, Славонії, Сриму. На думку Л. О. Белея «русинська мова – це перехідна українська говірка із значними східнослов'янськими впливами, перенесена на балканські землі сучасними переселенцями із західноукраїнських етнічних теренів» [3, с. 527]. Як зазначає Олекса Горбач говірка бачвансько-сримських українців у Югославії перехідно-мішана східнослов'янсько-українська, принесена у Войводину ще з 1740-х рр. першими переселенцями на державні землі в селах Руський Керестур (1746), Коцура (1765) й Новому Саді (1784) з Боршодського, Абауйського й Шаришського комітатів [5, с. 309]. На території колишньої Югославії компактно проживає українська діаспора, яка є нащадками переселенців із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття (з сер. 18 ст.) та із Галичини (кін. 19 ст.), які представляють русинів Бачки та Сриму і є бачванськими русинами. Перші переселення, як вже було згадано, відбулись у села Руський Керестур (1746), Коцур (1765), Новий Сад (1784). На цих територіях українські переселенці отримали право на власне віросповідання, освіту. В подальшому нові переселенці заселяли території таких населених пунктів як : Шід (1802), Петровці (1834), Вербас (1849), Беркасово (1850), Міклушевці (1850), Бачинці (1850), Андріївці (1902) та інші. На думку Олекси Горбача, «нові асимільовані лемківські примішки, напевно, ще скріпили український мовний елемент у бачванській говірці як і почуття національної відрубності від словаків» [5, с. 309]. За словами Л. Белея, «сучасні бачвансько-сримські говірки походять південнолемківського діалектного ареалу, що, як відомо, є регіоном інтенсивних україно-польсько-словацьких міжмовних контактів і що безпосередньо позначилося не лише на лексичному складі, а й на фонетичній структурі та граматичній будові бачвансько-сримських говірок» [1, с. 42–48]. Гавриїл Костельник у 1923 році написав «Граматику бачвано-рускей бешеди», у якій розглянуто проблеми морфології синтаксису, графіки, орфографії, фонетики, словотворення та лексикології руської літературної мови. Вже в передмові до своєї Граматики Костельник зазначає, що вона демонструє діалект, який досить віддалений від книжної мови і спрямована те, щоб краще зрозуміти звідки походить бачвано-руська мова, які її особливості і звідки вона походить. Граматика Г. Костельника складається із передмови шести частин та додатка. У передмові Костельник наголошує на тому, що бачвансько-руська бешедка – це діалект книжної української мови, хоч і досить віддалений від неї і створена для того, щоб краще зрозуміти українську літературну мову. Професор Л. Белей звертає увагу, що Г. Костельник заклав основи бачвансько-сримсько-української літературної мови – руского языка. Зазначає, що Костельник творив руський язык у межах українського етнокультурного простору [2, с. 122]. У своїй Граматиці Г. Костельник проводить паралелі, які є спільними із українською літературною мовою та її варіантом, зокрема бачвансько-рускей бешедою. Однаковими, за словами Костельника є літера «с часто ше меня на з, гоч стої и саме за себе, або пред м, н, р, л (пред хто рима обачно не не меняю ані моцни, ані слаби несамогласни). Н. пр. зме (сме), зняв (с-няц), зменьшиц, збериц итд [4, с. 256]. Ще одним підтвердженням того, що бачвано-сримська говірка є діалектною формою української літературної мови, є такі слова Г. Костельника щодо використання знака м'якості як «ь», який, за його словами, можна було запозичити від Хорватів і записувати латинською літерою «j», але «пре тоти пременки у писовні ми би ше барз одалели од обцей рускей и од церковней писовні, па би зме не могли легко читац книжки написани у книжковим (літературним) руско-украинским языку. Прето ше муши не тримац такей писовні, хтора за нас згодна, але и як найбаржей зближена гу обцей руско-украиньскей писовні» [4, 246]. Також слід зазначити, що бачвано-сримська говірка має граматичну категорію роду в імен-

ників, що теж підтверджує її варіантність із української мови. Адже угорська мова не має категорії роду. **Перший** розділ Граматики присвячений **фонетичним** аспектам, у яких порушується питання написання та вимови букв та звуків, подаються м'якість звуків, спрощення (випадання) звуків, складоподіл та наголошування слів. Костельник наголошує, що бачванські русини є українцями і послуговуються кириличною азбукою, адже «тоту азбуку хасновали ше нашо дідове, з тоту азбуку написани шицки нашо книжки як церковни, так шветски» [4, с. 243]. Автор Граматики слушно зауважує, що автентичність кирилиці не могла зберегтись, а у кожній говірці відбулись ті чи інші фонетичні або іншого роду зміни, які є наслідком різних асимілятивних, історичних та інших процесів. Спільні риси української літературної мови та її бачвано-сримського варіанту: 1. Букви **я, ю, є, ї** наявні в бачвано-сримському говорі, що підтверджує її варіантність і спільність з українською літературною мовою. Костельник зазначає, що серби ці букви вживають на зразок : **я – ja, є – je, ї – ji, ю – ju, ј**, з яких запозичений із латиники. А так, як бачвано-сримський говір базується на кириличному письмі, то буква **ј** в ньому неможлива. 2. Знак м'якшення **-ь**, за словами Гавриїла Костельника, теж можна булоб видозмінити на зразок – **ј** і «писац так (як Горвати) : дь = дј, ль = лј, нь = нј, ть = тј. На примір : Господь = Господј, краль = кралј, конь = конј, патьце = патјце» [4, с. 245]. Костельник наголошує, що така заміна не може бути апіорі, адже це б унеможливило читати книги, написані літературною русько-українською мовою [4, с. 246]. 3. Граматика Костельника фіксує також такі фонематичні особливості, як використання літери **г** у словах іншомовного походження : *гуля, терета, фиронга, фалинга* [4, с. 248]. **Другий** розділ Граматики присвячений творенню слів та їхньому значенню, а також вказано на запозичення, як один із способів творення слів. Фактично, – це розділ, присвячений лексикології та словотвору руської мови. Костельник зауважує, кожна мова має запозичені слова, особливо, якщо в одній країні проживають народи, які спілкуються різними мовами, то запозичення є невідминним явищем. Але, за словами Г. Костельника, якщо у мові є питоме слово, то не потрібно запозичати з іншої мови, а вживати слово рідної мови. Запозичення ж, на думку автора Граматики, потрібні тільки в разі відсутності слова на позначення певного поняття [4, с. 278]. У бачвано-сримському діалекті значна кількість запозичень із угорської мови, німецької, а «од Сербох зме пре вжали не лем вело слова, але и дзекотри граматични фурми» [4, с. 276]. **Третя** частина Граматики присвячена відмінюванню слів, тобто розділу мовознавства – морфології; **четверта** – прислівникові, прийменникові, сполучникам, частці та вигукам (словам, які не відмінюються); **п'ята** – синтаксису; **шоста** – граматичним особливостям творення та написання слів. Своєю Граматикою Гавриїл Костельник довів, що бачвано-руська говірка – це один із варіантів української літературної мови, який в силу геополітичних особливостей, був відданий східнослов'янському впливові, рідна говірка етнічних українців західноукраїнських земель. Слушно зауважує Аннамари Рамач Фурман, що Гавриїл Костельник був новатором у описі термінології бачвано-сримського варіанту української літературної мови [6, с. 465]. У Граматиці Костельник навів близько 380 термінів руської мови. Граматика Гавриїла Костельника є, по суті, першою спробою щодо кодифікації бачвано-руської мови як варіанту української літературної мови. Ті паралелі, які наводить автор у порівнянні з українською літературною мовою, або, як він її називає – книжною мовою, яскраво свідчать про те, що бачвано-сримський говір є варіантом української літературної мови, який виник у зв'язку із переселенням українців із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття (з сер. 18 ст.) та із Галичини (кін. 19 ст.) на територію Бачки та Сриму і є говіркою бачванських русинів.

Література:

1. Белей Любомир Українці й українська мова на Балканах (Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина) / Любомир Белей // Дивослово. – 2008. – № 8. – С. 42–48.
2. Белей Л. Гавриїл Костельник як творець бачвансько-сримського варіанта української літературної мови / Л. Белей // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць. – Львів – Ужгород : Гражда, 2007. – С. 122.
3. Белей Л. О. Русинська мова в Югославії та Хорватії // Л. О. Белей // Українська мова. Енциклопедія. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 527.
4. Гавриїл Костельник Граматика бачвансько-рускей бешеди / Гавриїл Костельник // Проза на руским літературним языку. – 1. Вид. – Нови Сад : Руске слово : Завод за культуру войвођанских Руснацох, 2011. – С. 245–246.
5. Горбач О. Лексика говірки бачвансько-сримських українців / Олекса Горбач // Науковий збірник музею української культури в Свиднику. – № 4. – Кн. 1. – 1969. – С. 309.
6. Рамач Фурман Аннамари «Граматика бачвансько-рускей бешеди» Гавриїла Костельника як фундамент руского літературного языка / Аннамари Рамач Фурман // ШВЕТЛОСЦ : часопис за літературу, культуру и уместносц / одвичательни редактор Микола М. Цап. – Рок LXI. – Ч. 4. – Нови Сад : Руске слово. – 2013. – С. 465.